LEĦEN IL-MALTI

MAĦRUĠ MILL-"GĦAQDA TAL-MALTI" (UNIVERSITÀ)

MARZU 1939] ID-DISA' SENA [Għadd 97

IL-KITTIEBA TA' GĦADA

Fl-ewwel ktieb ta' l-Antoloġija Maltija, jien ktibt fuq il-kittieba tagħna ħajjin, fit-tieni l-professur Saydon kiteb fuq il-kittieba l-mejtin. Il-fehma tagħna f'dawn iż-żewġ artikli kienet li nagħtu ħjiel tajjeb tal-ħajja letterarja Maltija, u naħseb li wasalna biex nuru li lsienna ħajtu hija wisq asaħħ milli kienu jaħsbu ħafna li, mingħalihom, il-Malti kien qiegħed inin fil-kċejjen u l-imqajel, għax il-kitba li għażilna minn għadd sbejjaħ ta' prożaturi u poeti wriet bid-dieher li l-Isien Malti ġa għandu tradizzjoni letterarja ġmielha. Hemm fil-letteratura tagħna ismijiet magħrufa jiddu bħal kwiekeb mixgħula fuq id-dagħbien tal-ġlied li firidna hekk bl-ikreh. Bħallikieku għalina kienu egħżież ħafna, fost oħrajn, l-ismijiet ta' Dun Karm, Cuschieri-Ġużè Muscat-Azzopardi, Temi Zammit u ta' xi wieħed miż, żgħażagħ li għadhom telgħin qalbiena t-telgħa sabiħa, għalkemm tqila, ta' l-Arti Maltija.

Mela l-Malti letterarju ġa nħoloq; u ma għandniex biża' li ma jistax jogħla biżżejjed mal-ħsieb, għax mill-kitba li għandna f'idejna, u li qiegħda dejjem toktor, rajna sa fejn jista' jasal. L-iċken Malti m'għandux x'ifixklu ħlief il-mibegħda u t-tixwix ta' l-egħdewwa, u l-bruda, jew l-għażż, tal-ħbieb.

Wara li rajna kif il-Malti tal-bieraħ u tal-lum tħabat, u rebaħ sa saltan u x'xejra ħa, ħaġa minn awl-id-dinja li aħna nistaqsu lilna nfusna, "U l-Malti letterarju ta' għada kif ser ikun? Xi triq sa jaqbad? X'sa jiswa lin-nazzjon Maltija?"

Il-Malti letterarju ta' għada sa jistgħall rebħa li ma kellux il-Malti tal-bieraħ, illum il-Malti daħal fl-iskejjel l-għoljin u, fost dawn ewlenija, l-Università, li hi għall-gżira tagħna l-aqwa Dar tat-tagħlim fejn jissawwru l-imħuħ u jissaħħu l-fehmiet ta' l-intellettwali ta' għada; id-Dar fejn Malta terfa' l-aqwa tagħlim bil-ħsieb li wliedha ż-żgħażagħ ixerrdu d-dawl li hi tagħtihom fost dawk li riżqhom ma kienx biżżejjed ħanin magħhom. F'din id-Dar l-istudenti li jafu jaħsbu ma jistgħux ma jħossux sens ta' responsabbiltà quddiem is-Soċjetà li bi flusha tħallsilhom ħafna mill-infiq għat-tagħlim tagħhom. Issa din is-Soċjetà tħaddan fiha ħafna ħaddiema, bla skola jew b'nofs tagħlim, li wieħed ma jistax jilħaqhom biex jifthilhom moħħom ħlief bil-Malti, l-ilsien waħdieni li hu tagħhom mit-twelid, jew li huma jafu l-aħjar: u dan is-sens ta' responsabbiltà għandhom iħossuh il-Maltin kollha, sew dawk li huma Maltin mill-qedem sew dawk li huma Maltin minn xi ġenerazzjonijiet 'l hawn. Dan is-sens ta' responsabbiltà fost l-istudenti, għandu jsaħħaħ il-ħajja tal-Malti fl-Università; għax ma ninsewx li l-ilsien li nitkellmu hu biċċa ħajja mill-istorja ta' ġensna, u ħaqqu għalhekk din l-imħabba li biha nistudjaw il-ġrajja qadima ta' niesna, il-ġrajja miktuba u dik marbuta mal-ġebel kbir ta' l-Imnajdra, Ħaġar Qim, u l-qdumijiet l-oħra. Sens ta' responsabbiltà lejn il-Maltin li ma jafux b'ilsien ieħor, sens ta' responsabbiltà lejn Malta Maltija, imħabba ta' wlied għall-omm l-Art li rabbietna, u l-imħabba ta' studjużi għal lsienna bħala biċċa mill-istorja ħajja ta' ġensna, għandhom iwiegħdu lill-Malti ħajja twila, dewwemija, kotrana, sabiħa, fl-aqwa Dar it-tagħlim fil-gżejjer tagħna. U minn din l-imħabba aħna nittamaw li, 'l quddiem, nibdew niġbru l-egħlejjel il-kotrana, li jagħmlu aktar għanja l-ħajja Maltija, u aktar qalbiena għal jeddijiethom ulied dil-Gżira tal-Baħar tan-Nofs.

Minn għand l-istudenti l-Malti jistenna ħajja akbar, u aktar mifruxa mal-wesgħat tal-ħsieb li kulljum jiġġedded u jitqaddem f'did-dinja mħawda. Ma rridx ngħid, u l-anqas biss intarraf li biex tkun kittieb tajjeb, trid tkun ħriġt mill-Università għax bla għadd huma l-kittieba qawwija barranin li qatt ma rifsu l-għatba ta' Università; madankollu, mingħajr ma nkun innaqqas mill-ġieh ta' xi kittieba tagħna li mhumiex wild l-Università u li isimhom hu mimli bil-ġieħ, ma nistax ma ngħidx ħalli r-regola tiżgħed bl-eċċezzjonijiet, li l-istudenti ta' l-Università jistgħu 'l quddiem jagħtu lil ġens Malti kitba mill-ogħla u mill-aktar persunali fil-ħajja ġewwinija tagħha, mill-aktar għanja fil-ħsieb, mirquma u intellettwali. Jekk dit-tama titqarraq wieħed ikollu jaħseb li hemm xi ħaġa ħażina, mgħawġa, fis-sistema ta' l-edukazzjoni tagħna. Għalhekk mela, inħajjar bil-qalb kollha

l-istudenti tagħna li jagħtu dak li jistgħu minn żmienhom għal ħidma aqwa ta' lsienna. Għandna ġieħ Malti xi nżommu ħaj minn ġidd għal ieħor, hemm isimna fin-nofs, hemm ruħna. Ma nintilfux bħat-tfal fit-tweghħir jekk il-Malti hux 'Lingwa' jew 'Djalett', jekk l-alfabett tal-Għaqda joqrobx lejn il-kitba ta' l-Ingliż aktar milli lejn tat-Taljan u ħmerijiet oħra ta' l-imħuħ magħluqa; imma, nħaddmuh u ngħożżuh bħal ħaġa li fid-dinja kollha hi tagħna biss; inħobbuh bl-imħabba ta' Maltin, u bid-dehen ta' studjużi biex nibnu minnu mafkar storiku tal-ħajja u r-ruħ ta' ġensna.

Mhux kulħadd hu mixħut għall-ħajja letterarja; għadd kbir jasal biex igħożżha biss, għadd iċken biex jagħniha b'xogħol-ijiet oriġinali, u l-iċken għadd hu tal-poeti, għalkemm ismijiet ġodda ta' qabbiela jfaqqsu kuljum f'kull art u jmutu kif twieldu —bla ġieħ u bla ħoss. Għax ix-xejra tal-poeżija ma tħaġġeġx fil-kotra imma fil-ftit il-magħżula, donnha minnha nfisha din ix-xrara hi lehma misterjuża minn fuq, u għalhekk il-Latini sem-mewha *afflatus divinus*, bil-malti nifs Alla, għax, tabilħaqq tixbah dil-lehma lin-Nifs li nebbaħ fil-Kotba tal-Grajja l-Qadima lil poeti Isaija u David, u lil ħuthom il-poeti pagani ta' Ruma u ta' Greċja. Għax il-poeta jikteb mill-qiegħ ta' qalbu fil-għali, u fil-ferħ; jikteb *de profundis* dak li jħoss ġo fih, il-għatx tal-ħaqq u tas-sbuħija. Mhux għaġeb mela, jekk aħna sejjaħna qabbiela lil dawk li jiktbu mhux *de profundis*, imma *mill-wiċċ* ta' ħajja żgħira billi jidwu l-poeti akbar. U minn dawn il-qabbiela, kif għidna jfaqqsu f'kull art; u jfaqqsu wkoll Malta. U dan ngħi-duh bi twiddiba lil poeti tagħna l-magħrufa biex igħożżu s-sejħa tal-Muża, u jingħażlu mill-irmixk ta' qabbiela. U l-U-niversità tagħna, fejn it-taħriġ letterarju hu mill-aħjar, x'ġid ma tistax tagħmel biex il-poeżija ta' għada tissaffa mill-irmixk tat-taqbil ! U x'ġid ma jistgħux jagħmlu l-istudenti, dawk l-aħjar minn rashom, li jitgħarrfu fil-letteraturi barranin, l-aqwa fost-hom li jintgħallmu fl-Università, il-letteratura Ingliża, Latina u Taljana !

Mela s-sehem li jrid jieħu l-istudent Malti fil-kitba ta' għada hu sehem sabiħ; u għalhekk għandu jitħarreġ bil-qalb kollha biex jagħmel dmiru lejn Malta. Il-poeżija Maltija bis-saħħa tal-poeti x-xjuħ u taż-żgħar li għadhom telgħin (ħafna minnhom għalkemm mhumiex wild l-Università huma mdaħħlin fit-tagħlim u l-qari ta' letteraturi barranin) ġa ħolqu l-isbaħ tradizzjoni ta' poeżija sabiħa, għanja, ħajja bid-demm li jħabbat fil-vini Maltin. Jalla l-istudenti, dawk il-ftit mill-kotra li jħossu x-xrar ta' l-għana fihom, jidħlu magħhom fil-qasam tal-kitba ! Ir-ruħ ta' nazzjon ħielsa ma tegħja u tmut qatt sakemm għandha l-poeti tagħha. Dil-ħajja l-poeti ta' għada, flimkien ma' dawk

li qed isebbħu lsienna llum, għandhom iżidu jsaħħuha u jwessgħuha mal-wesgħat ta' l-ispirtu; u jagħnu l-prosodija Maltija b'qisien u ritmi oħra bħalma ġara f'pajjiżi akbar. Għal dan hu meħtieġ li huma jżommu ruħhom mgħarrfin fl-iskejjel ta' poeżiji ġodda u qodma, u l-ħsebijiet tal-kritki l-aktar magħrufa biex is-siwi kulturali u intellettwali tal-kitba tagħna jibqa' jiżdied sakemm il-letteratura ssir f'Malta, bħal barra, għodda ta' progress soċjali, barra milli tkun fiha nfisha turija ta' ġmiel, ta' ħila fit-tifsir tal-ħsieb, u ta' ħlewwa fis-sengħa tal-ħsieb.

Mhux il-poeżija biss sa jibqa' jkollha r-rebħiet sbieħ fil-kitba ta' għada, imma l-proża wkoll u din, minħabba li tilħaq għadd akbar ta' nies, aktarx tkun imxerrda iżjed. Ir-rumanz Malti ġa beda jinqala' minn bejn il-ħitan li kienu nbnew madwaru. Jekk qabel ir-rumanz tagħna kien storiku qabel kollox, issa beda jsir xi tibdil billi l-istorja ma baqgħetx il-qofol tax-xogħol, imma saret l-art li fuqha seħħu ġrajjiet soċjali li jolqtu dak jew dan iż-żmien; imbarra dan, deher ukoll ir-rumanz modern, fejn jintwerew drawwiet nies ħajja fi żmienna, fejn jitgħaddbu l-għadiet il-ħziena u l-frugħat ta' rjus battala; u hekk il-proża ġmielha qed taqta' l-quddiem bir-riħ fil-qala', għax is-sengħa dieħla sewwa, u meta taqra l-kittieba ġodda tagħna tħoss li għandhom l-għira tas-sengħa, jagħżlu l-kelma bil-għaqal, u jibnu l-kliem bil-ħlewwa li togħġob lill-widna; u ma tweġġax il-grammatka. Imma r-rumanz għadu fil-bidu tiegħu, għadhom jaħasra, jiġru fl-idejn ir-rumanzi mħarbxa minn nies ta' nofs tagħlim, rumanzi bla ħila miktubin mhux għas-sengħa imma għall-flus. Madankollu mix-xejra li qiegħed jieħu r-rumanz Malti l-ġdid jidher sewwa l-influwenza tal-letteretura barranija, u, wieħed jista' jgħid bla biża' li r-rumanz tagħna, billi aħna poplu Ewropew, b'kultura Ewropea, kbar bil-kobor ta' l-Ewropa, u ċkejknin biċ-ċokon tagħha, jibqa' jimxi fuq ix-xejra tar-rumanz barrani mingħajr, ma għandniex xi ngħidu, ma jitlef ir-ruħ tiegħu Maltija. Il-prożatur qawwi ta' Malta li jibqa' jibni fuq is-sisien li xeħtu ta' qablu, jista' jkun li għadu tifel fl-iskejjel iż-żgħar, u jista' jkun ukoll li hu wieħed miż-żgħażagħ fl-iskejjel għoljin li qiegħed jaqra dan li qiegħed nikteb, u qiegħed bħal issa jħoss titqanqal fih ix-xewqa li jfisser il-ħsebijiet li jgħaddu minn moħħu. Jekk daż-żagħżugħ hu bniedem li għandu f'rasu matmura kulturali, li jħobb jaqra, li jżomm għajnejh miftuħa fuq dak li jgħaddi fil-ħajja Maltija u fuq dak li jiġri barra minn Artna, jista' jibqa' żgur li hu wieħed mill-magħżula tal-qasam letterarju ta' għada. Il-ħsieb biss li dak li jikteb hu jidħol fid-djar u jinstema' minn ħafna, u jingħożż minn qlub mimlijin bl-imħabba tas-sewwa, qlub li jinħakmu mis-sbuħija tal-kelma mħaddma bis-sengħa, għandu jħeġġu biex ifittex jieħu

sehmu fost il-kittieba ta' għada. Imma dan il-ħsieb ukoll għandu jimlieh b'biża' qaddis: il-biża' li joħloq is-sens ta' responsabbiltà, għax ma ninsewx li fis-sehem tat-tixwix tar-rivoluzzjonijiet għall-ġid u għad-deni, tal-bdil ta' fehmiet u gvernijiet, is-sehem tal-kelma kien dejjem mill-akbar. Għalhekk l-ebda bniedem li ma jħossx fih il-qawwa tas-sewwa u tal-ħaqq, il-qawwa ta' l-irġulija ma għandu jaqbad il-pinna f'idejh, għax ma jistax bniedem bħal dan jagħmel ġid, u s-sengħa tal-kitba f'idejh tinbidel f'saħta.

F'ħaġa waħda għadna lura għal kollox u, milli jidher, mhux lakemm ngħaddu 'l quddiem wisq fiha; u din hi t-tijatru Malti. Ħafna kummiedji nkitbu li jdaħħku, imma l-mertu letterarju ċkejken u, għalhekk lilna ma jolqtuniex; għax la darba ma jfissru xejn għal Lsien Malti ma jistgħux jgħixu wisq. Barra *'Il-Fidwa tal-Bdiewa'* ma għandna xejn tajjeb biżżejjed għal fuq il-palk; u l-*Fidwa tal-Bdiewa* aktarx li trid tgħaddi minn xi tibdil biex tista' ssir. Mela, hawn il-kittieba ta' għada jistgħu juru ħilithom l-aktar. U x'qawwa għandu t-tijatru! Kemm tista' tikxef għawar ta' nies li ma jagħmlux il-ħaqq, kemm frugħat ta' nies rashom battala tista' ssawwat, kemm ġid fis-saħħa tal-ġisem u tar-ruħ tista' tagħmel bid-daħk li ddaħħak, u kemm fehmiet utieqa tista' xxerred li mhux lakemm ixxerridhom fost il-kotra xorta oħra! Għalhekk it-tijatru kien, u jibqa' fil-letteraturi barranin ta' l-ikbar ħtieġa; għodda tal-biża' f'idejn kittieb inġenjuż; għodda mill-aqwa għall-ġid u, xi drabi, għad-deni wkoll. Għalhekk mill-kittieba ta' għada nistennew tijatru tajjeb, tijatru Malti artistiku, qawwi, qalil fejn hemm bżonn, tijatru li jagħmel ġid lil lsien Malti u lil Maltin bħala poplu li għandu l-jedd igħaddi 'l quddiem fil-għerf, u fil-ġibdiet politiċi daqs popli oħra; u jekk il-poplu tagħna hu bin-ngħas b'xejn daqs bit-tijatru ma tista' tqajmu mqar b'dehxa, u turih kemm hu ħażin torqod f'dinja li hi mqajma u fuq tagħha; u jekk il-poplu hu mħolli fid-dlam imsewwes, imgħallat, maħkum, b'xejn daqs bit-tijatru ma' tista' ġġagħlu jixxennaq għal ħajja aħjar; u jekk huma niesna lsiera b'xi waħda mill-mijiet ta' jasar morali jew ekonomiku b'xejn daqs bit-tagħlim ma tista' ġġagħalhom jiddejqu minn dal-jasar u jitħabtu għall-jeddijiet tagħhom kif jixraq lin-nies imweldin ħielsa. It-tijatru Malti mela! qajmu t-tijatru tagħna!

Il-kittieba tagħna għandhom xogħol kbir quddiemhom. Mhemmx għalfejn intawwal iżjed biex infisser x'jista' jiswa l-lsien Malti biex il-poplu tagħna jimxi maż-żmenijiet li fihom ħadd ma jista' jitgħażżen jekk ma jridx li jistħoqq l-għajb u t-tgħajjir iebes tal-barrani u 'lanqas hemm għalfejn ngħid kemm hu meħtieġ li nħaddmu lsienna bis-sengħa biex Malta wkoll,

bħal ġnus oħra, jkollha t-tradizzjoni letterarja tagħha. Iż-żmien igħallimna hu kemm hu minnu dan li qiegħed ngħid, l-aktar meta naraw il-qawwa li l-kelma Maltija għad ikollha fuq il-ġens tagħna. Jien naħseb li l-qawwa tal-kittieb ta' għada fuq il-fehmiet ta' niesna sa tkun hekk kbira li l-egħdewwa ta' lsienna nfushom għad ikollhom jifhmu bid-debbus ta' qalbhom li, biex isemmgħu leħenhom jeħtiġilhom, huma wkoll, jieħdu s-sehem tagħhom mal-kittieba l-ġodda. Għad iż-żmien iqalleb, u l-poplu jidra jħobb il-kelma maħduma, il-ħsieb imfisser tajjeb, u l-iskejjel imħallsin minn flus il-poplu jkollhom jibdew jeħduha b'wiċċhom minn quddiem mat-taħwid fil-kitba, u dawn l-egħdewwa ta' lsien Malti jkollhom, mela, jieqfu darba għal dejjem mit-tfixkil. Jekk le, ma jinqrawx; u jintirmew minn ġo l-iskejjel u minn ġod-djar tal-Maltin.

U hekk il-kittieba ta' għada sa jkollhom quddiemhom xefaq isbaħ; imsoffi mis-sħab ta' fehmiet imgħawġa u qarrieqa. U l-ġid lill-Malti jkun mill-akbar.

U la darba qegħdin ngħidu li l-lsien Malti sa jagħmel ħafna ġid lil Malta, sewwa nwieġbu għat-tixlija li sikwit issir lil lsienna li, mħabba fih, sa jkollna nnaqqsu mit-tagħlim ta' l-ilsna, u hekk il-kultura tal-pajjiż sa tbati. Jien nista' nifhem il-għaliex, intom studenti ta' rieda tajba li tiġu l-Università għal tagħlim ogħla, għandkom mnejn tħossu ruħkom tinqatgħu mita tisimgħu din it-tixlija. Aħna żgħar, naf, u lsienna mitkellem minn għadd ċkejken ta' nies, u għalhekk biex intaffuha mal-barrani, aħna neħtieġu l-ilsna tagħhom. Imma żgħar kemm aħna żgħar, il-Malti hu tagħna, tagħna biss f'did-dinja fejn hemm igħammru miljuni ta' nies imqassmin fi ġnus bi lsien għalihom. Terġa', it-tagħlim tal-Malti ma jfissirx minnu n-nifsu t-tneħħija ta' ilsna kulturali minn fostna. Imma minn naħa l-oħra l-ebda lsien ieħor ma jista' jitħalla joqtol l-ilsien nazzjonali tagħna, jiġifieri, il-Malti, dak l-ilsien li hu mitkellem min-Nazzjon qabel ilsna oħra. Madankollu, jekk it-tagħlim ta' ħafna ilsna taż-żgħar jisfa f'teftif ta' ftit kliem li jintsew malli wieħed joħroġ mill-iskola, u hekk qishom qatt ma tgħallmu xejn, għal kittieba tal-Malti li jitħarrġu fl-iskejjel għoljin, it-tagħlim ta' l-ilsna hu meħtieġ biex huma jistgħu jżommu ruħhom mgħarrfa b'dak li jiġri fid-dinja ta' madwarna, l-aktar fl-Ewropa li aħna nagħmlu sehem minnha; inkella ħsebijietna ma jkunux akbar miċ-ċokon tal-Gżejjer tagħna Għalhekk it-tagħlim tal-Malti minnu n-nifsu ma jfissirx qirda tal-ħajja kulturali tal-pajjiż; u l-anqas ma hi ħaġa xierqa li tgħabbi l-Malti bil-fehmiet tal-ħsieb tiegħu. F'pajjiż bħal Malta fejn, nižžu ħajr 'l Alla, nistgħallu l-ħelsien ta' l-istampa, kulħadd jista' jgħid dak li jaħseb. Dak li nistgħu ntennu hu li t-tagħlim tal-Malti

minnu n-nifsu ma jitlobx tiċkien fit-tusigħ tal-kultura tal-pajjiż. Kittieba bħal Dun Karm, Ġ. Muscat-Azzopardi, Sir T. Zammit, Professur Cuschieri, kollha nqdew b'ilsna barranin meta ħassew il-bżonn li jfissru ruħhom lil hinn minn Malta wkoll. Mela, mhux biss li l-Malti ma jitlobx tiċkin tal-kultura Maltija, imma li jien ma nafx kif jista' jkun kittieb tajjeb, kittieb li jlaħħaq mal-barranin, m'għandux ħila jimraħ fil-letteraturi u l-kulturi barranin. Ilsien imxerred ħafna fost l-Ingliżi l-aktar edukati, hu l-Franċiż, u wieħed kien kieku jixtieq li l-kittieba tagħna fiż-żmien tagħhom ħieles jistagħnew ukoll b'dan l-ilsien li għandu letteratura mill-aqwa.

Għalhekk iż-żgħażagħ li jitħajjru għas-sengħa tal-kitba, u f'ħin wieħed ma jixtiqux iċekknu l-ħajja kulturali tal-pajjiż, ma għandhomx għax jitbeżżgħu. Kull ma għandhom jagħmlu hu li jżommu 'l Malta f'qalbhom u l-ġieħ tagħha fil-għoli; u jgħinu biex il-ħila ta' niesna ma tinħeliex fit-tbaqbiq fuq ħmerijiet li ma jagħmlux ġid lil isimna. Għax, ma ninsewx li Malta setgħet għaddiet wisq aktar il-quddiem li kieku ma kienx il-ħafna ġlied ta' bejnietna.

Għal kittieba ta' għada, mela, d-dmir li flimkien ma' dawk tal-lum, jiftħu t-triq tal-kobor lill-Għejjer ta' misserijietna.

Ġużè Aquilina

Londra, 25-12-38